

Danilo Kiš és az argonauták

Lábjegyzetek

(Immár negyedik alkalommal kezdek bele Danilo Kiš A és B című fragmentumának elemzésébe, amelynek a Két tenger vonzásában címet adtam. Az ötlet Mirjana Miočinović lábjegyzetéből származott, amely Danilo Kiš életművét két tenger, az Adriai- és a Pannon-tenger közé helyezte vonzó belgrádi középponttal. A tengert modernista mítosznak képzeltem el, lényegében azonban mindvégig megmaradtam a fragmentum Pannon tájainál, mint ahogy Boško Krstić *A vadgesztenyék utcájának nyomában* című kitűnő nagyesszéjében is az A és B elemzése során kihagyja a Mediterrán részt, és csak a Pannon fejezetet másolja át egy az egyben. Esszémet az A és B dichotómiájára építettem fel, érintve az *opus* kettős-ségét, amely mind az életmű világképében, mind pedig formájában kimutatható. Az én dichotómiám azonban továbbra is sántított. Hiába utaltam Danilo Kiš A Mediterrán és az aranygyapjú című esszéjére, amikor csak a Pannon-elemet értelmeztem. A stílusban kimutatható tenger-mítosz csak formailag fogtam föl, a világkép továbbra is a mítoszban zárva maradt. Pedig az író látnokként megelőzi korát, ami minden mítosz alapja. A történet ebben az értelemben mindig előtörténet, amelyről legtöbbet az eredetmítoszok beszélnek. Danilo Kiš az A és B című fragmentumban a tenger-mítosz eredetét írta meg, amely a szerzőt az aranygyapjú megkeresésére sarkallta.)

(*A Mediterrán*) Az A részben az Adria költői leírását adja az író, melyben Danilo Kiš magát az isteni perspektívát próbálja rekonstruálni: a levegő, a föld és a víz találkozásának koestleri képletét, amelyet az idézett szerző „óceáni érzék”-nek nevezett:

„Akkor tekintetteddel át kell fogni a tengert, a hegyeket, az eget.

Majd az eget, a hegyeket, a tengert.

És egészen biztosan tudnod kell, hogy édesapád ezen az úton ment autóbusszal vagy taxival, amelyet Kotorban kölcsönzött, és biztos kell len-

ned abban, hogy ugyanezt a látványt szemlélte: a napot, amely nyugaton a fehér elefántcsordára hasonlító felhők mögül előbújik, a magas hegyeket, amelyek eltűnnek az esőpermetben, a tenger tintasötét kékségét az öbölben, a várost a hegy lábánál, a fehér hajót, amely befut a gáthoz, a szapangyárat, amelynek kéményéből sűrű füst gomolyog, miközben az óriás vitrázsok tűzfénnyel égnek” (Géber László fordítása).

Ebben az alig kétoldali fragmentumban Danilo Kiš a Mediterrán képzetkörét vázolja fel, amelyet Fernand Braudel *Mediterrán* című könyvében szintén a tenger, a hegyek és az ég hármásának elemzésével indít, kitűnő kultúrtörténeti háttérrel világítva meg a Mediterrán eszmevilágát, amely egyetlen jelentős enciklopédiában sem szerepel. Mintha bizony a tudomány a Mediterránt mint afféle gyermeki játszóteret örökre a mítoszok világába utalta volna. Braudel könyvében a Mediterránnak van hegy- és vízrajza, története, és ami a legfontosabb, kultúrtörténete, amely napjainkig tart. Braudel felteszi a kérdést: vajon az a halászbárka, amely Görögország partjainál veti ki hálóját, nem ugyanaz a bárka-e, amely évezredekkel ezelőtt ringott az Égei-tengeren. Vajon az argonauták nem innen indultak el heroszi hajóútjukra? – folytathatnánk.

(*Az aranygyapjú*) Az aranygyapjú legendáját már Homérosz is ismerte. A görög mitológia eme története Phirox hercegről és Hellé hercegnőről szól, akik Athamasznak, Théba királyának isteni származású gyermekei voltak. Gonosz mostohájuk azonban nyomorba és éhínségbe taszította az országot, és a jószok segítségével meggyőzte népét, hogy a haragvó Isten hozta rájuk a bajt, és kiengeszteléséért Phirox és Hellé feláldozását kérik. A vesztőhelyen isteni édesanyjuk egy aranygyapjas kost küldött segítségükre, aki a hátán, túl a Fekete-tengeren, Kolkhiszba vitte őket, Aiétész országába. Aiétész nagyon büszke volt az aranygyapjúra, s hogy senki el ne lophassa, felakasztotta Arész isten szent ligetében egy magas tölgyfa ágára, és egy veszedelmes sárkánnyal őriztette.

(*Az argonauták*) Az argonauták a trójai háború előtt, valamikor i. e. a tizenharmadik században keltek útra. Az expedíciót Iaszón vezette, aki azt a feladatot kapta, hogy hozza el Kolkhiszból az aranygyapjút. A feladattal Peliasz iólkoszi király bízta meg, aki Iaszón apját, Aiszónt erőszakkal megfosztotta a hatalomtól. A feladat teljesítésével azt kellett Iaszónnak bebizonyítania, hogy valóban méltó törvényes örökségére, az iólkoszi trónra. Az expedíciót ötven herosz vezette, akik az Argo nevű hajóval indultak útra az aranygyapjúért a távoli Kaukázus ormai alatt elterülő vidékre, Kolkhiszba. Még Hérodotosz idejében sem tudták pontosan megállapítani, merre ment az Argo Kolkhisz felé, sem azt, hogy merre tért haza. Graves szerint Aiétész földje nem lehetett a Fekete-tenger másik végén;

minden régi bizonyíték az Adriai-tenger északi partvidékére utal. Fontos még kiemelni, hogy az ötven hérosz között ott volt Orpheusz trák költő, aki az argonauták viszontagságos útját megénekelte.

(*A Mediterrán és az aranygyapjú*) Danilo Kiš 1980-ban több meghatározó pamfletet írt, amely a Nyugat és a Kelet fókuszába állította a Mediterránt. Ezek közül számunkra a Homo poeticus... és a fentebb kiemelt írás a fontos a szerző világgképének értelmezéséhez. A két szöveg középpontjában az az ideológiai zűrzavar áll, amellyel mind Nyugaton, mind Keleten találkozott Kiš ezekben az években. A Mediterránt nem az amerikanizációtól, vagy ahogy ő nevezi, az atlantizmustól félti az író, hanem az intellektuális hegemoniától, amely nemcsak Nyugat-, hanem Kelet-Európa felől is szennyezi a Mediterrán szép környezetét, nem kímélve egyben a mítoszok világát sem. Egyféle kisajátítási törekvés útjába akar állni, szellemi módon hajózva az aranygyapjú nyomába. Így csatlakozott Danilo Kiš a 80-as években az argonauták nemes expedíciójához, hogy *homo poeticusként* kultúránk és civilizációnk megmentésére induljon.

(*Két tenger vonzásában*) Az A és B című fragmentumban jól elhatárolódik egymástól Danilo Kiš *opus*ának két vonulata: a metafizikai megszállottság az egyik (A rész), a dokumentáris rekonstrukció a másik oldalon (B rész). A Mediterránt Kiš nem tudja szemléltetni Koestler „óceáni érzék”-e nélkül, ami a perspektíva kérdése az életműben, és a *Fővenyóra* írói szemszögét értelmezi. Az örökkévalóság metafizikáját aztán a *Holtak enciklopédiájában* fejleszti a tetőfokra a szerző, amelyben az apa-figura ugyan közvetlenül már nincs jelen, de szerepe továbbra is érvényesül a perspektívában. Kiš eme kései fragmentumában prózai világának egyik legfontosabb kulcsát hagyta ránk, amely a Mediterrán-képzetkört nyitja. A Mediterrán földrajza és történelme civilizációnk és kultúránk téridejébe vezet vissza bennünket, amelyen a görög–római mitológia történetei létrejöttek. Az istennel benépesült ég, a gályákat befogadó azúr tenger, a bort adó hegyek hármasa az örökkévalóság érzését hagyományozta az utókorra. Csak ne szennyezzük be különféle ideológiákkal, csak ne hagyjuk a *homo politicus*oknak eme örökkévalóságot értelmezni. Mert akkor jön Auschwitz, jön Kolima. Danilo Kiš rövid fragmentumának utószavában nem hagyja ki Auschwitzet, ami édesapjára a koestleri látvány szemlélése után vár. Az isteni perspektívába beleront a Gonosz fenyegető közelsége, ami nem kevés távolságtartást követel. Másrészt az argonauták hajóútja sem mentes minden politikától. Graves szerint minden mediterrán kikötőnek szüksége volt egy argonautára, hogy fekete-tengeri kereskedelemhez való jogát igazolja vele. Ezért maradt ránk több, egymással összeegyeztethetetlen névsor az argonautákról. „De abban láthatólag még a legmakacsabb szkep-

tikusok sem kételkednek, hogy a legenda lényegében történelmi tényeken alapul” – mondja Graves. Így keveredik a Mediterrán és az aranygyapjú mítoszi világa történelmünk hegemon törekvéseivel. Danilo Kiš megfordítja az Argo útirányát: „Ismeretes Önöknek, és ez történelmi közhely – írja –, hogy a Mediterránról való álom minden orosz cár álma volt, és hogy ez az álom a Mediterránról mint orosz tengerről a mai napig nem szűnt meg álom lenni.”

De maradjunk a metafizikánál. A Mediterrán mítosza elvezet bennünket a tenger metafizikájához, amely tisztán szellemi természetű. Danilo Kišnél a tenger olyan idea, amelyet Platón után főleg T. S. Eliot nevezetes *Metafizikus költők* című esszéjének köszönhetően vonul be a metafizikus költészetet elismerő szépségkánonba. A modern költészet számára a tenger magával a tiszta költészet ideájával azonos, amely az azúr motívikájában érvényesül, a legfontosabbak közül Mallarménál. És azt is jól tudjuk, hogy mit jelent nálunk a tenger Tolnai Ottó poétikájában. Danilo Kiš élete végén csak egy rövidke fragmentumot szentelt közvetlenül a tenger-motívumnak, az A és B azonban visszafelé olvasva értelmezi az életművet. A tenger Kiš számára az örökkévalóság metaforája, amelyből azonban nem hiányzik a *memento mori*: a törekeny ideát az erőszakos halál ellenpontozza.

Az A és B második része egy másik tenger leírása, amely az életrajz dokumentumaira épül. Az életmű másik vonulatára asszociál, és így lesz teljes a fragmentum dichotómiája: a metafizikus megszállottsághoz oda kerül a dokumentáris rekonstrukció, amely a tényleírás elemeivel él. A kerekabarási vályogház az életmű biografikus rekonstrukciója, amely az élet-irodalom összefüggéseit villantja föl Danilo Kiš autopoetikus diskurzusában. Kiš élete végén egy könyvet akart írni *Élet*, irodalom címmel, amelyben az opus eme kettősségének szentelt volna teret. Azonos címmel majd az író halála után 1990-ben, a hagyatékot gondozó Mirjana Miočinović szerkeszt egy könyvet, amelyben Kiš nevezetes interjúja mellett az A és B is benne foglaltatik. A Pannon- és az Adriai-tenger dichotómiája végigvonul az egész életművön, és a tenger modernista mítoszát árnyalja. A tiszta költészet ideájába beemeli a borgesi dokumentumot, amely a Mediterránt a posztmodern téridejévé teszi a szerb irodalomban. A *Fővenyórában* Kiš úttörő módon alkalmazza a rekonstrukciós eljárást, amely a közismert apai levél közlésével érvényesül. A dokumentumnak a regény végén való megjelenése nem kis fejtörést okozott a korabeli kritikának. Mára az irodalomtörténet igazolja Danilo Kiš borgesi módszerét, amelyet a dokumentumirodalomba való beemelésével fejleszt ki a szerző és a *Borisz Davidovics síremléke* című könyvében visz a tetőpontra.

(*Danilo Kiš és az argonauták*) A *Két tenger vonzásában* javított változatában az A és B világképi háttérét kísértem megvilágítani, ami Danilo Kiš Mediterrán-felfogásának rekonstrukciójához vezetett. A tenger-mítosz kifejtését az argonauták legendájának felidézésével próbáltam elérni, ami a Mediterrán és az aranygyapjú elemzésével együtt egyféleképpen önállósult. A lábjegyzetek írása közben megvilágosodott előttem az a valóságos dichotómia, ami Kiš életét és irodalmát áthatja, és stílusának dialektikáját alkotja. A tenger-mítosz posztmodern világképének megértéséhez az A és B formai megoldása segített el, amely egyesíti magában a metafizikát és a dokumentaritást. Az Adriai- és a Pannon-tenger vonzásában Danilo Kiš mítoszt teremtett, ami ez idáig páratlan a szerb irodalomban. Mitológiájának történetei kezdve az életrajzi triptichon Apa-figurájától a *Holtak enciklopédiájának* legendájáig épp olyan kincsei európai kultúránknak, mint az aranygyapjú, melynek immár kétségtelenül ő az igazi birtokosa.

Irodalom

- Fernan Brodel: *Mediteran*. Centar za geopoetiku, Beograd, 1995
Robert Graves: *A görög mítoszok I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981
Boško Krstić: *A vadgesztenyék utcájának nyomában*. Studio Bravo, Szabadka, 2007
Ókori lexikon I–VI. Szerk. Pecz Vilmos. Franklin Társulat, Budapest, 1904
Vojtech Zamarovský: *A görög csoda*. Madách, Bratislava, 1980